



# JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Internet: [www.judaica-zwolle.nl](http://www.judaica-zwolle.nl) E-mail: [judaica@hetnet.nl](mailto:judaica@hetnet.nl)

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 20, Nummer 1 / Tisjri 5767 - Oktober 2006

OPPLAGE 360 EXEMPLAREN - ABONNEMENT €7,00 - POSTGIROREKENING 259272

## EEN BIJZONDER MENSBEELD

*Van de redactie*

Deze maand verscheen het boek *Het mensbeeld van de Tora* van de hand van Peter van 't Riet, voorzitter van onze stichting. Het boek, dat is uitgegeven bij Uitgeverij Kok in Kampen, behandelt het mensbeeld van de Tora aan de hand van een groot aantal aspecten. Aan de orde komen onder andere de mens als partner van God in het scheppingsproces, de mens als lerend wezen, de bezinning op de menselijke opdracht door middel van het gebed, rechtvaardigheid en vriendschap, de houding tegenover arbeid en productie, de verzoening tussen mensen als de relatie verstoord is door misdragingen, jaloom in de betekenis van vrede en welzijn als doel van het scheppingsproces.

PETER  
VAN 'T RIET  
HET  
MENSBEELD  
VAN  
DE TORA

In het eerste artikel van dit bulletin wordt dit boek, waarvan u hiernaast de voorkaft ziet, niet besproken op de gebruikelijke manier, maar hebben we de auteur gevraagd aan de hand van een aantal passages een indruk te geven waar het boek over gaat. Het mensbeeld van de Tora blijkt een bijzonder mensbeeld te zijn, dat sterk afwijkt van de mensbeelden van de andere twee monotheïstische religies en dat ook zeer verschilt van de seculiere mensbeelden die onze cultuur domineren. Opmerkelijk is hoe goed het mensbeeld van de Tora aansluit bij de moderne, democratische samenleving met zijn nadruk op individuele verantwoordelijkheid en zijn gevoel voor rechtvaardigheid. Is dat toevallig? Of is dat omdat het mensbeeld van de Tora de westerse wereld al eeuwenlang diepgaand heeft beïnvloed, vaak zonder dat de gemiddelde westerling zich daarvan bewust is?

Eveneens in dit bulletin de laatste aflevering van de serie *Het Alef-Beet, een goochel alfabet* van de hand van Dick Broeren. Deze keer staat de laatste letter van het Hebreeuwse alfabet, de letter *taw*, centraal. Dick begon twaalf jaar geleden (!) in 1994 aan de serie (Judaica Bulletin jrg. 8, nr. 1). De eerste jaren verschenen de letters met grote regelmaat. De laatste jaren werden de tussenpozen langer. Sommige letters bleven ook wel eens liggen voor een volgend bulletin. We verheugen ons erin dat de serie nu compleet is.

Voorts vindt u in dit bulletin een dankbetuiging aan Jan Veldhuijzen, van 1994 tot 2006 secretaris van de Stichting Judaica Zwolle. Jan wil het de komende jaren wat rustiger aan gaan doen en heeft per 1 oktober zijn bestuursfunctie neergelegd. Maar we zullen hem nog vaak in de synagoge tegen het lijf blijven lopen.

# HET MENSBEELD VAN DE TORA

*Passages uit het gelijknamige boek*

*Door Peter van 't Riet*

“Na alle verschrikkingen die we hebben meegemaakt, geloven we niet meer in God, maar we zullen ons houden aan zijn Tora.” Tot dat inzicht kwamen sommige joden, die de Duitse concentratiekampen hadden overleefd, toen zij na afloop van de Tweede Wereldoorlog hun leven weer probeerden te hervatten. Persoonlijk ken ik weinig uitspraken die de paradoxale situatie van moderne gelovigen, wellicht moet men zeggen van de moderne mens, beter weergeven dan deze. Enerzijds leven wij in een wereld waaruit God aan het verdwijnen is, een wereld die fantastische, maar ook verbijsterende kanten heeft. Anderzijds voelen wij de behoefte aan een standaard voor gedrag en leven die meer gezag heeft dan alleen die van de intermenselijke subjectiviteit. [...] Met deze studie van *het mensbeeld van de Tora* heb ik geprobeerd de “standaard voor gedrag en leven” te beschrijven zoals die al sinds eeuwen in het jodendom wordt toegepast op basis van de Tora (pag. 7).

## **Uit hoofdstuk 1 - Inleiding**

Dat de Tora - de eerste vijf boeken van de Bijbel - over God spreekt, valt niet te ontkennen. Over de theologie, de “Godskennis”, van de Tora zijn dan ook dikke boeken vol geschreven, waarin de auteurs op tal van vragen over God antwoord proberen te geven. Maar als ik de Bijbel lees, heb ik veel vaker het gevoel dat God vanzelfsprekend is en dat de mens het werkelijke probleem vormt. Vandaar dat ik geïntrigeerd raakte door de vraag naar het *mensbeeld van de Tora*. En die vraag bleek alleen te beantwoorden door de Tora te lezen in het licht van de oude rabbijnse uitleg, waarvan de taal en de gedachtegang nog het meest met de Tora verwant zijn (pag. 9).

Al de eerste bladzijden van de Tora spreken zich ondubbelzinnig uit over het partnerschap tussen God en mens. In Genesis 1, waar God met niets anders bezig is dan met scheppen, scheppen en nog eens scheppen, wordt de mens geschapen *naar het beeld van God*. Dat kan niets anders betekenen dan dat de mens geschapen wordt als *medeschepper*. En als dan die medeschepper op de zesde dag geschapen is, dan kan God op de zevende dag het scheppingswerk waarachtig voor een volle dag staken en aan zichzelf overlaten! (pag. 14).

Aan het slot van de Tora lezen we een beginselverklaring over de vrije wil en de vrije keuze van de mens: “Ik roep heden de hemel en de aarde tot getuigen tegen jullie op. Het leven en de dood leg ik je voor, de zegen en de vloek. Jij nu zult het leven kiezen, opdat je leven zult, jij en je nageslacht” (Deuteronomium 30:19). Opvallend aan deze tekst is dat deze vrije keuze individueel gemaakt wordt, maar door het individu gemaakt wordt in de gemeenschap. Even opvallend is dat direct de gevolgen van ieders keuze voor toekomstige generaties worden vermeld. De mens is vrij in zijn of haar keuze, maar deze voltrekt zich steeds in de gemeenschap en met gevolgen voor de gemeenschap (pag. 17).

De Tora is een leerboek om een gaaf mens te worden. Zij geeft ons regels waarmee we op zoek kunnen gaan naar het beste gedrag. Dit roept de vraag op wat te doen als we de spelregels van de Tora overtreden. Ook daarvoor geeft de Tora zelf de richtlijnen (pag. 19). Verkeerde daden tegenover de medemens verstoren niet alleen de relatie tot die medemens, maar ook de relatie tot God, en moeten dus naar beiden toe hersteld worden. Het is daarbij van belang de volgorde in de gaten te houden:

eerst moet de relatie tot de medemens hersteld worden, pas daarna kan de relatie tot God worden hersteld. Dit principe speelt in het jodendom een belangrijke rol, bijvoorbeeld tijdens de tien dagen die voorafgaan aan *Jom Kippoer*, de Grote Verzoendag (pag. 22). De weg naar de voltooiing van de schepping is er een van vallen en opstaan, van leren en in praktijk brengen (pag. 24).

Het mensbeeld van de Tora is vandaag nog even actueel als 20 eeuwen geleden. Nu het christendom sinds de tweede helft van de 20e eeuw zijn invloed op de moderne cultuur in rap tempo is gaan verliezen, heeft onze westerse beschaving behoefte aan nieuwe concepten en paradigma's. Het mensbeeld van de Tora blijkt niet alleen de tand des tijds te hebben doorstaan, het heeft ook vandaag nog veel te bieden voor wie onze moderne cultuur serieus neemt. Ook aan niet-joden biedt het begrippen en gedachten waarmee het moderne leven kan worden doorgrond en richting gegeven. Het mensbeeld van de Tora kan ons helpen antwoorden te vinden op vragen waarmee we ook in de 21e eeuw geconfronteerd zullen worden (pag. 27).

## **Uit hoofdstuk 2 - Leren**

De belangrijke plaats die leren in het jodendom inneemt, vindt zijn oorsprong in de Tora zelf. Zoals we in het vorige hoofdstuk al zagen, is het woord *Tora* afgeleid van een Hebreeuws werkwoord dat “aanwijzen”, “aanwijzingen geven”, “onderwijzen” of “leren” betekent. De Tora is dus een leerboek met aanwijzingen voor het leven. Martin Buber (1878-1965) en Franz Rosenzweig (1886-1929) vertalen het woord *Tora* in het Duits daarom met “Weisung”. In tegenstelling tot wat velen buiten het jodendom denken, bevat de Tora in het algemeen geen gedetailleerde voorschriften, maar voornamelijk *handelings- en rechtsbeginselen*, die weliswaar in concrete taal gegoten zijn, maar abstracte principes aanduiden (pag. 30). Hiermee hangt samen dat de interpretatie van de schriftelijke Tora in het jodendom vaak belangrijker is dan de schriftelijke Tora zelf (pag. 31). Een probleem dat overwonnen moet worden bij het lezen en bestuderen van de Tora, maar dat zich ook voordoet bij de rest van de Bijbel, is het probleem van de *schijnbare duidelijkheid* (pag. 32).

In de joodse traditie staat leren centraal. Levenslang leren is het educatieve uitgangspunt bij uitstek en is als

zodanig in de verschillende godsdienstcodices vastgelegd. De bestudering van de Tora is niet alleen een zaak van geleerden. Het is al vanaf de Oudheid een zaak die we vandaag zouden aanduiden met de term “volwasseneneducatie”. In het apocriefe boek Jezus Sirach (ca. 200 vCJ) lezen we in het lied van de Wijsheid: “Keert tot mij, jullie onwetenden, en vertoeft in mijn leerhuis” (Jezus Sirach 51:23). En even verder luidt het: “Mogen jullie je in mijn leerstoel verheugen en jullie niet schamen voor mijn lied” (Jezus Sirach 51:29). Deze passages tonen aan dat het leerhuis al vroeg heeft bestaan in het land Israël en dat het niet alleen een zaak van geleerden was (pag. 35). De kennis van de Tora is ook niet het alleenrecht van een erfelijke dynastie. Mozes werd niet door zijn zonen opgevolgd, want de Tora is het erfgoed van het hele joodse volk en geen jood heeft het recht een andere jood dit erfgoed te onthouden (pag. 36).

Behalve het feit dat Tora-studie en het dagelijks leven met elkaar gecombineerd moeten worden, is ook de relatie tussen het leren en het in praktijk brengen van het geleerde een belangrijk onderwerp in de rabbijnse literatuur. Over die relatie tussen leren en doen bestaan dan ook veel verhalen en uitspraken (pag. 46). Bevordering van humaniteit - men zou zelfs kunnen zeggen: het beteugelen van de beestachtigheid van de mens - is een van de belangrijkste doelen van de Tora. Daarom is het van groot belang dat het bestuderen van de Tora niet alleen tot kennis maar ook tot handelen voert (pag. 47).

De belangrijkste reden waarom leren in de joodse traditie zo belangrijk is, is gelegen in het joods-bijbelse mensbeeld, ofwel de opvatting over de mens in zijn verhouding tot God (pag. 48). De rabbijnse literatuur laat zich nauwelijks in met de vraag, wat er wijsgerig gesproken bedoeld kan zijn met het “beeld van God” waarnaar de mens geschapen is. Men leest er geen filosofie in maar een opdracht, en wel de opdracht aan de mens om zijn vermogens zodanig te ontwikkelen dat het menszijn op een hoger niveau van leven wordt getild. Die opdracht wordt aangeduid met de term “heiliging” : “Heilig moeten jullie zijn, want heilig ben Ik, de EEUWIGE, jullie God” (pag. 53).

### Hoofdstuk 3 - Gebed als zelfreflectie

Gebed is in het jodendom dus in de eerste plaats een vorm van zelfbezinning. In het gebed maakt de mens zich los van de sleur van het leven. Hij houdt zich bezig met zijn levenstaak, zijn verantwoordelijkheid en met de vraag wat God van hem verlangt. Gebed of *têfilla* is het voeren van een gesprek met God door het uitspreken van teksten uit de traditie. Door die woorden spreekt God tot de mens, naar die woorden luistert de mens. Op die manier wijst gebed ons er steeds weer op, dat er in het leven een hoger doel bestaat dan de vergroting van ons bezit en ons genot. *Têfilla* wil de mens voortdurend doen beseffen dat hij in Gods wereld leeft (pag. 56).

Veel gebeden in de synagoge zijn expressies van dankbaarheid voor Gods vele goede gaven. Dat begint al direct in het eerste gebed 's morgens bij het opstaan, waarin God wordt geprezen voor het ontwaken op een nieuwe dag. De joodse liturgie voorziet in een lofprijzing bij tal van ervaringen (pag. 62). De bron van de lofprijzing is het gevoel voor de wonderen van elk

moment. Het mag niet zo zijn dat de orde van het dagelijks leven ongevoelig maakt voor het feit dat er een orde is. We beleven veel dingen om ons heen als vanzelfsprekend. Het jodendom wil echter dat we al deze dingen bewust beleven en beschouwen als een dagelijks geschenk van God (pag. 63).

Degene die bidt, spreekt de gebeden niet uit ter wille van God, maar ter wille van zichzelf. Het gaat er niet om God gunstig stemmen. Prijst men God dan doet men dat om zichzelf ervan te doordringen dat God goed, groot, barmhartig, rechtvaardig is. Dat neemt niet weg dat God ons gebed op prijs stelt (pag. 67).

De gebeden van de synagoge zijn dan ook haast allemaal in het meervoud gesteld. Het gemeenschappelijke gebed voert degene die bidt, naar de zorgen en noden van de medemens. Zo mag het *Kaddiesj*-gebed van degenen die in de rouw zijn, alleen gebeden worden als er *minjan* (het tiental) is. Dit gebed is een bevestiging van het blijvende geloof in de EEUWIGE ook na het verlies van een dierbare. Niet de inhoud - die niets met het verlies van een dierbare te maken heeft -, maar het gezamenlijk reciteren troost de rouwenden die daaruit opmaken dat ook anderen rouwen om een dierbare (pag. 68). De gedachte van de *minjan*, het tiental mannen dat aanwezig moet zijn om een gemeenschap te vormen, is geworteld in het besef dat mensen sociale wezens zijn, en dat door aanwezigheid van anderen het bewustzijn van het individu wordt verhoogd. Zelfs wie alleen bidt weet dat anderen op dat moment ook bidden. De mens staat niet alléén voor God. Hij staat voor Hem als lid van de gemeenschap (pag. 69).

Op de vraag of gebed ook invloed heeft op datgene waarvoor gebeden wordt, geeft het jodendom niet een eenvoudig antwoord. Allereerst moet men inzien dat de mens Gods schepping nimmer volledig zal kunnen doorgronden: “Want Mijn gedachten zijn niet als jullie gedachten en jullie wegen niet als Mijn wegen” (Jesaja 55:8). De mens kan dan ook geen rechter over God spelen, als de loop der dingen moeilijk te begrijpen is, zoals bij ziekte of vervolging (pag. 70). Gebedsgenezing uitsluitend door de kracht van het gebed kent het jodendom niet. Men bidt tot God of Hij wil *doen* genezen, of Hij de artsen op tijd het juiste inzicht wil geven, zodat zij de juiste diagnose stellen en de juiste behandeling zullen geven (pag. 71).

Gebed is de duidelijkste uitdrukking van de dialogische relatie tussen God en mens, die kenmerkend is voor het mensbeeld van de Tora. De mens is zonder Gods leiding “vreemdeling op de aarde” (Psalm 119:9). Als medewerker van God in de schepping heeft de mens Zijn hulp nodig en hij mag op Gods hulp rekenen, omdat God de mens als medewerker gewild heeft. [...] Het verblijf van de mens op aarde heeft het nobele doel Gods wil te doen. De vrome mens is in de grond van zijn hart ook een mysticus. Hij verwacht niet dat de kosmische orde voor zijn eigen belang zal worden veranderd. Het voeren van een dialoog met God is voor hem of haar een beloning op zichzelf. Gebed kan het leven van de mens spiritueeler maken en hem brengen tot daden met morele betekenis. [...] Gebed helpt een mens Gods medewerker in Zijn schepping te zijn (pag. 76).

#### Hoofdstuk 4 - Rechtvaardigheid en vriendschap

Het jodendom is sinds het ontstaan van de farizeïse beweging egalitair en democratisch. Het kent barmhartigheid als grondrecht van de behoeftige, gefundeerd in de Tora (pag. 78). Weldadigheid is niet alleen een individuele plicht, maar ook een zaak van de gemeenschap, zoals de Tora niet alleen een individueel leerboek is, maar vooral ook een gemeenschappelijk leerboek. Binnen een joodse gemeente richten mensen verenigingen op om de nood onder elkaar te lenigen (pag. 79). Bepaalde vormen van barmhartigheid worden aangeduid met de term *gêmieloet chassadiem*, dat is “daden van vriendschap”. *Gêmieloet chassadiem* betekent onzelfzuchtige, actieve daden van vriendschap om het welzijn van de medemens te bevorderen. Ook is het niet uitsluitend iets voor deplorabele situaties. Het gaat bij *gêmieloet chassadiem* om het deelnemen aan de vreugde en smart van de medemens. Dat kan iedereen zijn, rijk of arm, gezond of ziek. Kenmerkend is dat sociale en leeftijdsverschillen wegvallen. Mensen ontmoeten elkaar. Het gaat erom dat men zich inzet voor de ander en de eigen belangen daaraan ondergeschikt maakt (pag. 80).

Naast “daden van vriendschap” en “naastenliefde” is er het begrip “gerechtigheid” of “rechtvaardigheid”, dat in het Hebreeuws wordt aangeduid met het woord *tsêdaka*. In de Hebreeuwse Bijbel is dit een term voor recht en gerechtigheid in het algemeen. In de latere rabbijnse literatuur krijgt het steeds meer de betekenis van materiële hulp voor de minderbedeelden in de samenleving, armenzorg. Bij *tsêdaka* gaat het dan meer om anonieme en structurele hulp, bij *gêmieloet chassadiem* om persoonlijke hulp in individuele noden (pag. 84). *Tsêdaka* kan men bedrijven zonder zich kenbaar te maken aan degene die men helpt. Het geven van geld aan instellingen voor liefdadigheid bijvoorbeeld is een vorm van gerechtigheid die gemakkelijk op anonieme wijze verricht kan worden. *Gêmieloet chassadiem* doet men daarentegen in directe confrontatie met degene voor wie men iets doet: het bezoeken van zieken, het meedoen aan begrafenissen, het vieren van huwelijken, het is altijd persoonlijk en vereist een grotere inzet dan de meer anoniem verrichte *tsêdaka* (pag. 85).

[In de paragrafen die dan volgen] komen aan de orde de houding tegenover slavernij, de arbeidsmoraal en het ondersteunen van de armen als voorbeelden van gerechtigheid (*tsêdaka*). Daarna passeren de revue het bezoeken van zieken, het bijstaan van stervenden, het begraven van doden en het troosten van treurenden als voorbeelden van daden van vriendschap (*gêmieloet chassadiem*) (pag. 85).

[Uit de besproken voorbeelden kan worden opgemaakt dat] het begrip “barmhartigheid” met zijn beide aspecten van *tsêdaka* (gerechtigheid of weldadigheid) en *gêmieloet chassadiem* (daden van vriendschap) in de joodse traditie een fundamenteel begrip is, dat samenhangt met het mensbeeld van de Tora. Het wordt in de rabbijnse literatuur doordacht en uitgewerkt tot in de details van het dagelijks leven. In tegenstelling tot het christendom, waarin barmhartigheid ligt in de sfeer van gunsten en deugden, heeft het jodendom barmhartigheid steeds opgevat als een zaak van plichten en rechten, gefundeerd in de Tora. Het is deze benadering die onze westers cultuur kan helpen om tot

een fundamenteel nieuw idee van barmhartigheid te komen (pag. 104).

#### Hoofdstuk 5 - Vrede en welzijn

In de voorgaande hoofdstukken zagen we dat een belangrijk aspect van het mensbeeld van de Tora is dat de mens partner van God is bij het voltooiën van de schepping. In dit hoofdstuk wil ik nagaan wat Tora en rabbijnse traditie verstaan onder het voltooiën van de schepping. Daarbij is een sleutelrol weggelegd voor het woord *sjaloom*, dat de essentie van een voltooide schepping blijkt weer te geven (pag. 105).

Het Hebreeuwse woord *sjaloom* wordt dus meestal vertaald met “vrede”. Maar dit is eigenlijk maar één van de vele betekenissen of betekenisnuances die het woord kan hebben. Dat *sjaloom* een veel rijkere betekenis heeft, blijkt al uit de Hebreeuwse werkwoordstam *sjalam*, waarvan *sjaloom* is afgeleid. Dit werkwoord heeft de betekenis: “heel, compleet, volkomen, gaaf, gezond, billijk, betrouwbaar en solide zijn” (pag. 106). Tegen bovenstaande achtergrond kan men begrijpen dat het woord *sjaloom* altijd de betekenis heeft van “wat heel of compleet is” (pag. 107).

In wezen heeft het woord *sjaloom* dus weinig te maken met de negatieve betekenis van het woord “vrede” als “het ontbreken of beëindigen van oorlog”. (pag. 109). Samengevat betekent *sjaloom* in de Hebreeuwse Bijbel voor de individuele persoon elke soort van welzijn en welvaart, goede gezondheid, voorspoed, veiligheid, tevredenheid. In de relatie van de mensen onder elkaar betekent het harmonie, zonder welke het welzijn van het individu of de gemeenschap onmogelijk is. Agressie, vijandschap en strijd zijn vernietigend voor dit welzijn. Uiterlijke en innerlijke vrede zijn er de fundamentele voorwaarden voor. Daarmee is *sjaloom* een van de sleutelbegrippen van de Hebreeuwse Bijbel en het kan dus niet anders of *sjaloom* moet ook in het nabijbelse joodse denken een belangrijke rol spelen (pag. 111).

Met uitzondering van “gerechtigheid” (*tsêdaka*) is “vrede” of “welzijn” (*sjaloom*) het meest geprezen begrip onder de rabbijnen van de Talmoed. Geen woorden van lofprijzing zijn te verheven om het belang van de vrede als ideaal te benadrukken. Volgens Rabban Simeon ben Gamliël (begin 2e eeuw CJ) is vrede naast waarheid en rechtspraak een van de drie dingen waar het voortbestaan van de wereld van afhangt (pag. 112). *Sjaloom* en de studie van de Tora zijn in het denken van de rabbijnen nauw met elkaar verbonden. Wie immers wil weten hoe hij *sjaloom* zou kunnen stichten, kan het beste bij de Tora te rade gaan. Maar ook kan de studie van de Tora pas echt tot bloei komen als er vrede heerst. De innige band tussen de Tora en *sjaloom* is in de ogen van sommige rabbijnen zo nauw dat oprechte, belangenloze Tora-studie als het ware vanzelf *sjaloom* voortbrengt (pag. 113).

Vrede of *sjaloom* ligt naar rabbijnse opvatting al vanaf het begin in de schepping besloten. Zij ligt ten grondslag aan de wijze waarop de mens is geschapen als één enkel individu (Genesis 1:27). Daarmee wordt de eenheid van alle mensen benadrukt, evenals de waarde van elk individueel mensenleven (pag. 113). Vrede vraagt dus een actieve instelling en moet altijd en overal worden nagestreefd, zelfs in tijden van vijandschap en oorlog (pag. 114). *Sjaloom* is zelfs zo belangrijk dat het in

bepaalde situaties geoorloofd is om de waarheid geweld aan te doen teneinde de vrede te bewaren of te bewerkstelligen. Dit principe geldt niet alleen voor de relatie tussen man en vrouw, maar voor het hele spectrum van menselijke relaties: tussen een mens en zijn medemens, tussen volken onderling en voor het hele universum. De rabbijnse literatuur vermeldt diverse voorbeelden waarin dit uitgangspunt gebruikt wordt om bijbelpassages te verklaren, die op het eerste gezicht een tegenspraak bevatten (pag. 115). Dit alles is echter geen vrijbrief om met een beroep op de vrede gemakkelijk met leugens te strooien. Ook het spreken van de waarheid, het uiten van kritiek, is in vele gevallen een opdracht van Tora. Het achterhouden van de waarheid kan namelijk gemakkelijk leiden tot roddel en wrok. "Haat niet je broeder in je hart, maar berisep hem", luidt Leviticus 19:17. Het spreken van de waarheid kan ook een heilzaam effect hebben en het achterhouden ervan kan ware *sjaloom* in de weg staan. Wat wijs is in welke situatie, is niet van te voren met zekerheid te zeggen. De afweging tussen waarheid en vrede zal steeds opnieuw moeten worden gemaakt. Maar wie zich van het probleem bewust is en zich geoefend heeft in de voorbeelden die de Bijbel en de rabbijnse traditie aandragen, zal wellicht gemakkelijker tot een goede beslissing kunnen komen. (pag. 117).

De bijbelse en rabbijnse betrokkenheid op het ideaal van de vrede is altijd gepaard gegaan met een grote mate van scepsis ten opzichte van de oorlog. Hoe onontkoombaar oorlog soms ook is, een ideaal belichaamt hij nooit. Toch is het jodendom niet pacifistisch in zijn benadering van conflicten in de wereld. Het ziet universele vrede als een ideaal, dat weliswaar hier en nu moet worden nagestreefd, maar alleen volledig bereikt zal worden in de messiaanse tijd. Onder sommige omstandigheden kan het beginnen van een oorlog moreel gerechtvaardigd of zelfs noodzakelijk zijn. De hele ethiek van de rabbijnen houdt zich echter verre van de verheerlijking van de oorlog (pag. 119). Veelvuldig wordt in de rabbijnse traditie nagedacht over de verhouding tussen *sjaloom* enerzijds en tegenstellingen, ruzie en verdeeldheid anderzijds. Toch wil met elkaar omgaan en leven in *sjaloom* niet zeggen, dat men geen meningsverschillen mag hebben of daarover niet fel mag discussiëren (pag. 121).

Er zijn diverse aanwijzingen dat al vanaf oude tijden de offerdienst in het teken van *sjaloom* heeft gestaan en dat elke verwijzing naar oorlogsvoering en wapens in de eredienst van de tempel vermeden diende te worden (pag. 124). Vrede is ook een van de rode draden door al de gebeden in de synagoge (pag. 126). De synagogale dienst van de gebeden, die zoals we in hoofdstuk 3 zagen als belangrijkste functie heeft, de mens in de gelegenheid te stellen zich te bezinnen op datgene waarom het in het leven gaat, confronteert de biddende mens dus bij herhaling met *sjaloom*, niet alleen als toestand om naar te streven, maar meer nog als manier van leven die een mens zich met behulp van de gebeden kan aanleren (pag. 128).

Waarschijnlijk spelen vrede en welzijn voor alle mensen in geen andere godsdienst zo'n belangrijke rol dan in het jodendom, en is de verwevenheid van vrede en welzijn met het mensbeeld in geen heilig boek groter dan in de Hebreeuwse Bijbel. Vrede in de zin van *sjaloom* is meer dan het ontbreken van oorlog, geweld en agressie.

Het is uiteindelijk de toestand van welvaart en welzijn voor alle volken van de wereld, de toestand waar de schepping voor bestemd is (pag. 131).

## Hoofdstuk 6 - Tora en andere mensbeelden

[In dit slothoofdstuk] behandel ik beknopt enkele actuele mensbeelden, die vandaag een belangrijke rol spelen in onze samenleving. Daartoe behoren stellig de mensbeelden van het christendom en van de islam, maar ook de mensbeelden die in de wetenschap en de seculiere samenleving vaak op de achtergrond een doorslaggevende rol spelen in discussies en de standpuntbepalingen (pag. 132). In de eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk worden de mensbeelden van het orthodoxe christendom en van de Koran besproken. In de derde paragraaf heb ik een beeld geschetst van het rationalistisch en van het romantische mensbeeld in de moderne, seculiere, westerse cultuur. Die twee groepen mensbeelden zijn buitengewoon tegengesteld aan elkaar. De mensbeelden van het orthodoxe christendom en de islam worden gekenmerkt door de ondergeschiktheid van de mens aan een goddelijke dictaat. De seculiere mensbeelden van het rationalisme en de romantiek daarentegen sluiten de mens op in zijn individuele respectievelijk collectieve bewustzijn. Onze moderne samenleving is het product van de worsteling die de aanhangers van al die mensbeelden de afgelopen eeuwen met elkaar hebben doorgemaakt en waarin zij elkaar nog steeds gevangen houden. Weinig theologen en filosofen hebben er in hun beschouwingen oog voor gehad, dat er nog een derde mensbeeld als een zuurdesem in onze westerse wereld werkzaam is geweest: het mensbeeld van de Tora en van het jodendom (pag. 163-164). Elders heb ik al eens betoogd hoe actueel het mensbeeld van de Tora is en hoe goed het aansluit bij de moderne realiteit. Op grond daarvan durf ik te stellen dat de wezenlijke trekken van de moderne westerse samenleving al sinds eeuwen bestaan in het jodendom en dat we van de joodse ervaringen met het mensbeeld van de Tora veel kunnen leren.

Voor wie het dilemma tussen geestelijke onderwerping (orthodox christendom en islam) en morele willekeur (rationalisme en romantiek) wil ontlopen, biedt het mensbeeld van de Tora mijns inziens een derde weg (pag. 164).

## Slotopmerking

Ik hoop dat de lezer in bovenstaande citaten een goede indruk heeft gekregen van wat er in het boek over het mensbeeld van de Tora te vinden is. Wie meer kennis wil nemen van de argumentatie, de voorbeelden en de uitwerkingen, zal natuurlijk het boek zelf ter hand moeten nemen. Wie over de inhoud van het boek met mij in gesprek of discussie wil gaan, kan dat doen via de e-mail van de Stichting Judaica Zwolle: [judaica@hetnet.nl](mailto:judaica@hetnet.nl). Ook ben ik bereid lezingen over het boek of een van zijn hoofdstukken te geven.

*Het boek is verkrijgbaar in de boekhandel onder ISBN 90 435 1309 8 en kost € 18,50. Meer informatie over het werk van Peter van 't Riet kan men vinden op zijn website: [www.petervantriet.nl](http://www.petervantriet.nl).*



# “AFSCHEID” VAN JAN VELDHUIJZEN

## *Van het bestuur*

Per 1 oktober jl. heeft Jan Veldhuijzen na twaalf jaren van intensieve betrokkenheid zijn functie als secretaris van de Stichting Judaica Zwolle neergelegd. En hoewel Jan er de man niet naar is zich geheel uit het gebeuren rond de stichting en de synagoge terug te trekken, heeft hij wel besloten het wat kalmer aan te gaan doen. En dat is hem gegund, want we kunnen gerust stellen dat hij de afgelopen twaalf jaar zijn beste krachten aan de Stichting Judaica en de synagoge gegeven heeft.

De eerste keer dat Jan in de annalen van de stichting voor komt is in de notulen van de bestuursvergadering van 8 november 1993. Jaap Hagedoorn, mede-oprichter van de stichting en sindsdien secretaris, kondigt dan aan het secretariaat te willen neerleggen. Jan Veldhuijzen wordt genoemd als mogelijke opvolger en zal door de voorzitter gepolst worden. Jan is dan al geen vreemdeling meer in het Jeruzalem van de Stichting Judaica. Zes jaar eerder, in 1988, meldde hij zich voor het eerst aan als cursist voor de cursus Bijbels-Hebreeuws 1, de beginnerscursus. De twee jaren daarna volgde hij Hebreeuws 2 en 3. Kennelijk heeft hij daarna de smaak pas echt te pakken gekregen, want vanaf 1991 is Jan niet meer te stuiten en volgt hij jaarlijks meerdere cursussen, neemt hij deel aan studiedagen, synagogepaden en wat dies meer zij. Het was dus onmogelijk hem eind 1993 over het hoofd te zien. Op 17 januari 1994 wordt Jan tot secretaris benoemd.



*Jan Veldhuijzen schenkt koffie in de Zwolse synagoge ter gelegenheid van synagogepad of concert.*

Zijn eerste notulen van 28 februari 1994 beginnen met een karakteristieke zin: "Cees (Verdonk) opent bij afwezigheid van de voorzitter wegens ziekte de vergadering en nodigt Jan uit zich aan de vergadering voor te stellen, hetgeen daarna plaats heeft." Geen bestuurslid moest het vanaf dat moment meer wagen om in teksten van de stichting nog "plaatsvinden" te schrijven: het is "plaatshebben"!, was Jan van mening. En Jan zou het wel weten, want hij had immers gewerkt bij het Meertens Instituut voor Nederlandse Taal en Cultuur en is als Jan Akkerman in Het Bureau van Voskuil de Nederlandse literatuur ingegaan. Maar nu wij het na al die jaren eindelijk durven controleren, blijkt het Groene Boekje weldegelijk ook plaats in te ruimen voor "plaatsgrijpen" en "plaatsvinden". Dat neemt niet weg dat Jan menige taalfout heeft opgespoord in de eerste versies van cursusprogramma's, Judaica-Bulletins, persberichten etc.

In de ruim twaalf en een half jaar waarin Jan secretaris was, heeft hij zich bepaald niet beperkt tot het werk van secretaris. De lijst van al zijn werkzaamheden zal wel altijd onvoltooid blijven. Menige cursus heeft hij huishoudelijk gecoördineerd. Hij was jarenlang lid van de cursusprogrammacommissie en coördinator van het totale cursusprogramma. Vanaf het seizoen 1994-1995 trad hij vrijwel jaarlijks op als docent van Vrij-Leerhuiscursussen en korte cursussen. Hij vertegenwoordigde de stichting bij allerlei gelegenheden, schreef artikelen en recensies voor het Judaica-Bulletin, deed rondleidingen in de synagoge, verhuisde meubilair, richtte boekenkasten in voor de bibliotheek en zette koffie, heel veel koffie.

Het aller-tofste aan Jan Veldhuijzen was zijn goede humeur, de opgewektheid waarmee hij rondstruinde in de synagoge, zijn jovialiteit, het enthousiasme waarmee hij mensen probeerde over te halen toch vooral de kans te grijpen die ze anders misschien nooit meer zouden krijgen om een cursus te volgen, een boek te kopen, een lezing bij te wonen of gewoon met een zinvolle gedachte naar huis terug te keren. Of hij nu les gaf over verheven zaken uit de joodse traditie of koffie inschonk tijdens de pauze van een concert, Jan deed het altijd met *kawana*, overgave. En hoewel hij heeft gekozen voor wat rustiger aandoen, kunnen we ons nauwelijks voorstellen hem de komende tijd niet regelmatig in de synagoge te blijven zien, als vrijwilliger, als huishoudelijk cursuscoördinator, als klusjesman, en vast en zeker ook weer als docent.

Jan, bedankt! Wij wensen jou en je vrouw Ineke veel *mazzal tof* met die extra vrije uurtjes in de week.

# HET ALEF-BEET,

## EEN “GOOCHEM” ALFABET (slot)

door Dick Broeren

### De Taw

De laatste letter van het Hebreeuwse alfabet, de Taw תו wordt altijd in verband gebracht met het woord Tora - תורה, waarvan het de eerste letter is, en met het woord voor Waarheid, אמת - *èmèt*, waarvan het de laatste letter is. Beide woorden vinden we in één vers van psalm 119: “*Uw Tora is de waarheid*” (*toratcha èmèt*, vers 142b). In deze hele psalm wordt er trouwens herhaaldelijk op gewezen dat Waarheid alleen te vinden is in de Tora van de Eeuwige.

Waarheid is in Tenach geen filosofisch begrip dat door rationalisten relativerend gebruikt kan worden, zoals de Romein Pilatus dat deed. De betekenis van het begrip waarheid is te vinden in de leefregels, de *halacha*, die Tora ons aanreikt, zoals in psalm 119:151 staat: “...en al uw geboden zijn waarheid”. In dezelfde psalm staat het versdeel “*het begin van uw woord is waarheid*” (vers 160). Aan de laatste letter van dit versdeel, de Taw, wordt binnen de traditie de volgende overlevering gewijd: de Taw is namelijk ook de laatste letter van het eerste woord van Tora *beresjiet*, dat vertaald kan worden met “*in een begin*”. Tel je vanuit deze eerste Taw van Tora vijftig letters verder dan blijkt de vijftigste letter een Waw te zijn, tel je weer vijftig letters verder dan vind je de letter Reesj en weer vijftig verder blijkt de Hee te staan. Deze vier letters vormen in de juiste volgorde het woord Tora (zie boven).

Natuurlijk zou dit zuiver toeval kunnen zijn maar in het tweede bijbelboek Exodus vinden we precies hetzelfde fenomeen. Als we hier uitgaan van de laatste letter van het tweede woord van de Hebreeuwse tekst, het woord *sjemot*, d.i. ‘namen’, ook weer een Taw, dan vinden we ook hier weer na het aftellen van steeds weer vijftig letters het woord Tora. Overigens heb ik dit fenomeen in de overige drie boeken van Tora (nog) niet kunnen vinden. Wel opvallend is het feit dat de eerste drie woorden van Tora *beresjiet bara elohiem*, eindigen met de Taw, de Alef en de Mem, de drie letters die het woord voor waarheid vormen, maar ze staan niet, nog niet, in de juiste volgorde! Dat staan ze wel aan het eind van de zesde scheppingsdag, want daar lezen we *bara elohiem la’asot*, d.i. “*Hij, God, schiep [voor de mens] om te doen*”. Nog een uitleg bij “*het begin van uw woord is waarheid*”: het eerste woord van de Tien Woorden is het woord *anochi*, daar staat “*Ik ben de Eeuwige jouw God*”. De Misjna begint met een Mem en de Gemara<sup>1</sup> opent met een Taw, de boodschap is duidelijk: de Mondelinge en de Schriftelijke leer staan onder het zegel van de waarheid.

<sup>1</sup> De Misjna is de eerste schriftelijke vastlegging van de tot dan toe nog mondelinge rabbijnse leer, omstreeks 200 g.j., uitgegeven door de school van Rabbi Jehoeda HaNassi. En met enige voorzichtigheid kun je zeggen dat de Misjna samen met de latere Gemara de Talmoed vormt.

Een van de betekenissen van het woord *taw* is ‘teken’. In Ezechiël 9 zegt de Eeuwige tegen de profeet dat Hij Jeruzalem zal verwoesten en geeft Hij de engel Gabriël opdracht om een teken, een Taw, op het voorhoofd van de inwoners van de stad te plaatsen: “...teken een teken op de voorhoofden...”. De Talmoed gaat verder. Om de rechtvaardigen, die voorbestemd waren voor het leven in de Toekomstige Wereld, te onderscheiden van de boosaardigen, die gedoemd waren met *déze* Wereld te verdwijnen, gebruikte de engel zwarte inkt en rood bloed. Een Taw in zwarte inkt werd geschreven op het voorhoofd van de rechtvaardigen als de beginletter van het woord *tichjèh*, d.i. “*jij zult leven*”, en een Taw in rood bloed verscheen op de voorhoofden van de gedoemden, als beginletter van het woord *tamoet*, wat betekent: “*jij zult sterven*”. Deze midrasj noemt ook nog het teken op het voorhoofd van Kain en zegt dat ook dat teken een zwart geschreven letter Taw was (Sjabboth 55a).

### De schepping van de mens

De midrasj op Genesis vertelt van een gesprek van de Schepper en de engelen: ‘Vóór God op het punt stond de mens te scheppen overlegde Hij, in zijn bescheidenheid, met zijn dienstengelen over de vraag of Hij nu wel of niet de mens zou scheppen. En de engelen konden het niet met elkaar eens worden. De engel Chèsèd (liefde) zei: “Schept toch de mens, want hij zal liefdevolle daden verrichten”. Maar de engel van de Waarheid, Emèt, zei: “Doe dat toch niet, want hij zal vol zijn van bedrog”. Toen mengde de engel der Gerechtigheid, Tsèdèk, zich ook in het debat met de opmerking: “Schept mensen, want zij zullen rechtvaardig zijn”. Maar de Vredesengel, Sjalom, was het hier niet mee eens en zei: “Niet doen, want hij zal altijd strijden”. De psalmdichter beschrijft dit debat in psalm 85:11: “Liefde en Waarheid botsten, Gerechtigheid en Vrede bestreden elkaar”. God besloot ten gunste van de voorstanders van de schepping van de mens. Hij wierp de engel van de Waarheid, de leider van de oppositie, ter aarde (zie Daniël 8:12). Maar de engelen zagen hierin een degradatie van de Waarheid. Want, zeiden ze, als je de Waarheid blootstelt aan de invloed van stervelingen zet je haar integriteit op het spel, waarbij ze zich beriepen op het twaalfde vers van psalm 85: “Laat toch de Waarheid van de aarde [naar de hemel] ópspringen”. Maar de Eeuwige

overtuigde hen van het tegendeel met de opmerking dat de Waarheid zo machtig is dat zij zal zegevieren en zal opbloeien zelfs op de aarde, ondanks alle tegenslag'. De midrasj merkt hier verder bij op dat Waarheid hier synoniem is aan Tora, immers "Uw Tora is Waarheid" (Genesis Rabba 8:5).

Echter, de tegenhanger van de waarheid is de leugen, *sjèker* in het Hebreeuws. Een woord dat gevormd wordt door de op één na drie laatste letters van het alfabet, de Sjijn ש, de Kof ק en de Reesj ר. Natuurlijk trekt de Talmoed een aantal wijze lessen alleen al uit de vorm van de letters, want deze drie letters 'staan' allen wankel op één 'voet' (de geschreven Sjijn staat op één voet, dit in tegenstelling tot de gedrukte letter). Conclusie: de leugen houdt geen stand. Terwijl de letters die het woord voor waarheid vormen alle op twee 'voeten' staan. Rasji gaat zelfs nog verder door te zeggen dat het woord voor leugen wankel balanceert op het ene been van de letter Kof. Het is allemaal een beetje "al is de leugen nog zo snel de waarheid achterhaalt hem wel". Of in bijbelse taal: De lip van de waarheid (*èmèt*) houdt voor altijd stand, maar een tong vol leugen (*sjèkèr*) duurt slechts een ogenblik (Spreuken 12:19). Natuurlijk is dit geen mooi Nederlands, maar het is de zo letterlijk mogelijke vertaling van wat er staat. In dit opzicht is het opvallend dat in de Tien Woorden geen verbod op liegen is opgenomen, er staat nergens: "Gij zult niet liegen". Maar de Maharal<sup>2</sup> merkt op dat Tora het liegen in sterkere bewoordingen verbiedt in Exodus 23:7 met de woorden "Houd je vèr van de leugen".

Ⓜ בגדהוזהטיכל Ⓜ מנסעפזקקש Ⓜ

Als je alle letters van het Hebreeuwse alfabet opschrijft mèt de vijf sluitletters, begint de reeks met de Alef, in het midden staat de Mem en aan het eind de Taw. De centrale letter is de Mem die staat voor Gods koningschap, *malchoet*, met aan weerszijden van de Mem 13 letters. Deze zes en twintig letters die Gods koningschap omringen, verwijzen naar de Naam, die immers een getalswaarde heeft van 26. Ook al omdat de reeks begint met de Alef die immers ook gelezen kan worden als een Waw (getalswaarde 6), met aan weerszijde een Jod (tweemaal getalswaarde 10), zodat de dan ontstane getalswaarde herinnert aan de Naam van de Eeuwige. Over het belang van Alef in het woord *èmèt* vertelt een midrasj dat als de Alef, die immers het Goddelijke representeert, wordt weggelaten, het woord Mem-Taw מַת overblijft, dat 'dood' betekent. M.a.w. waarheid los van God, los van Tora, leidt tot de dood.

### De eerste scheppingsdaad van God

Een overlevering zegt dat nog voordat de wereld werd geschapen, de letters van het alfabet werden geschapen. Want de traditionele vertaling van de eerste tekst van Tora luidt: "In het begin schiep God ...", en dan volgt wàt God schiep, namelijk hemel en aarde. Maar het eerste woord dat in het Hebreeuws volgt na de woorden "In het begin schiep God ..", is het woordje *èt*, gespeld Alef-Taw (אֵת).

<sup>2</sup> De Maharal is een acroniem voor de 'Hoge' Rabbi Juda ben Bezazel Loew van Praag (1525-1609).

Dit zijn de eerste en de laatste letter van het Hebreeuwse alfabet. Dit op zich betekenisloze woordje staat vaak, dus niet altijd, vóór een vierde naamval, zeg maar voor een lijdend voorwerp. Maar de grote rabbijn Dov Baer, een van de eerste en belangrijkste leiders van het Chassidisme, de Maggid van Mezchirech, schrijft: 'Gods eerste daad was het scheppen van de letters Alef tot en met Taw, het Hebreeuwse alfabet'. En hij verwijst daarbij naar psalm 33:6: "Door het woord van de Ene zijn de hemelen gemaakt, door zijn mond, zijn geestesadem, heel hun heerschaar! (vertaling: Pieter Oussoren). Dit alfabet nu vormt als het ware het ruwe materiaal van de Schepping.

### Een groot geschreven Taw

In Devariem (Deuteronomium), het laatste boek van Tora, vinden we in hoofdstuk 18 het 13e vers een groot geschreven Taw in het woord *tamim*, wat 'volmaakt' betekent. De vertaling van dat vers luidt: "*Wees volmaakt met de Eeuwige jouw God*". Deze groot geschreven Taw wordt in verband gebracht met de eveneens groot geschreven Taw in het woord *wattichtov*, in Esther 9:29, "*en zij (Esther) schreef*". Net zoals de Taw de laatste letter is van de tweeëntwintig letters van het Hebreeuwse alfabet, zo wordt Koningin Esther beschouwd als de laatste van de tweeëntwintig vrome vrouwen in Tenach (Joma 22a)<sup>3</sup>. Dankzij het feit dat Esther daar en toen 'volmaakt was met de Eeuwige, haar God' heeft Israël deze eerste georganiseerde aanslag op haar bestaan overleefd. Daarom werd wat zij schreef in de Heilige Schrift opgenomen (Joma 7a).

### De getalswaarde van de Taw

Opmerkelijk is dat bij het ter sprake komen van de letter Taw vrijwel geen belangstelling bestaat voor de getalswaarde van de letter: 400. Er wordt wel verwezen naar de ballingschap van Israël in Egypte, die 400 jaar geduurd zou hebben, naar de bende van 400 mannen van Ezau en van David, naar de vier honderd zilverstukken die Abraham betaalde voor de spelonk van Machpela enz. maar er wordt niet gerefereerd aan een mogelijk verband tussen de letter Taw en de getalswaarde. Wèl wordt geattendeerd op de tweeëntwintigste plaats in het Hebreeuwse alfabet van de letter Taw en op het getal tweeëntwintig. Zo zou het aantal scheppingen tweeëntwintig zijn - de midrasj noemt ze één voor één -, overeenkomstig het aantal letters in het alfabet evenals het aantal boeken van Tenach, waarbij het boek Klaagliederen deel uitmaakt van Jeremia en de boeken Ezra en Nehemia, niet geheel onlogisch, als één geheel worden gezien. Bovendien telt het aantal generaties van Adam tot Jakob tweeëntwintig. Adam zou van God tweeëntwintig

<sup>3</sup> De 22 vrome vrouwen zijn: 1. Sara, 2. Rebekka, 3. Rachel, 4. Lea, 5. Jochebed, 6. Mirjam, 8 t/m 12. de vijf dochters van Selofchad, [de enige vrouwen die een stuk van het Beloofde Land kregen (Numeri 26/36)], 13. Debora, 14. de vrouw van Manoach (de midrasj kent haar naam: Hazlelponit), 15. Hanna, 16. Abigail, de vrouw van Tekoa (2 Samuel 14), 17. de weduwe die door Elia geholpen wordt (1 Kon. 17:9), 18. de Sunamitische (2 Kon. 4:8), 19. de profetes Hulda (2 Kon. 22:14), 20. Naomi, 21. Joseba (de dochter van koning Joram, 2 Kon. 11:2) en 22. Esther (er zijn ook nog andere reeksen!)



zegeningen hebben meegekregen toen hij de Tuin van Eden moest verlaten. De midrasj vertelt ook nog dat Jafet, zoon van Noach, tweeëntwintig talen sprak, dat Jakob tweeëntwintig jaar rouwde over Jozef, dat Jozef en zijn broers tweeëntwintig jaar lang geen slok wijn proefden, waaruit we wel mogen concluderen dat de Taw niet alleen de laatste letter is van het Hebreeuwse alfabet, de letter waar het alfabet mee wordt 'vol'-gemaakt, maar dat met die tweeëntwintigste plaats, met het getal tweeëntwintig ook een volheid, een volledigheid wordt bedoeld.

#### Tot slot

De cirkel is rond. Alle letters van het Hebreeuwse alfabet zijn de revue gepasseerd en de letter die nu weer aan de beurt zou zijn is de directe buurman van de Taw: de Alef, de letters vormen immers "de parels in de kroon van God". Dit beeld uit de midrasj geeft duidelijk aan dat het Alef-Beet geen Alfa-Omega is, geen Eerste en Laatste kent. Net zoals bij de lezing van Tora het eind overgaat in

een begin, zou je in de kringloop van het Alef Beet een uitnodiging kunnen zien tot een voortdurend leren. Bij de bestudering van de overleveringen met betrekking tot de letters van het Hebreeuwse alfabet ben ik veel wonderlijke, diepzinnige zaken tegengekomen en gaandeweg ben ik tot de ontdekking gekomen, dat de Wijzen van Israël in hun spreken over het Alef-Beet altijd didactisch bezig waren en zijn met het verdiepen en verduidelijken van de boodschap van Tora, en hun verhalen over de letters altijd gebruikten en gebruiken, niet om alle mogelijke verborgen esoterische en mystieke 'waarheden' te poneren, maar om hun verknochtheid aan diezelfde Tora en - uiteindelijk - hun diep gevoelde verbondenheid te demonstreren met de Eeuwige van Israël.

Wie met Dick Broeren over de serie wil mailen, kan dat doen via zijn e-mailadres [dbroeren.sr@home.nl](mailto:dbroeren.sr@home.nl).

## JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING NAJAAR 2006

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Postbus 194, 8000 AD Zwolle of via e-mail: [judaica@hetnet.nl](mailto:judaica@hetnet.nl). De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle in de Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Actuele informatie voor de Judaica-agenda wordt bijgehouden op onze website [www.judaica-zwolle.nl](http://www.judaica-zwolle.nl).*

- |          |   |                       |          |   |
|----------|---|-----------------------|----------|---|
| ma 23-10 | Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 3e<br>bijeenkomst. Docent: Dr. E. van den Berg. Tijd:<br>19.30-21.30 uur   | Tijd: 19.30-21.30 uur | za 18-11 | Sjabbat Chajee Sara (Gen. 23:1-25:18)   |
| za 28-10 | Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)  | -----                 | ma 20-11 | Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 4e<br>bijeenkomst. Docent: Dr. E. van den Berg. Tijd:<br>19.30-21.30 uur   |
| ma 30-10 | Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 1e<br>bijeenkomst. Docent: Drs. J.L.C. Boertjens.<br>Tijd: 19.30-21.30 uur   | -----                 | za 25-11 | Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)   |
| di 31-10 | Vrij Leerhuis 4 - Genesis 1 als document van<br>levensbeschouwing, 1e bijeenkomst. Docent:<br>Dr. S.P. (Peter) van 't Riet. Tijd: 19.30-21.30<br>uur  | -----                 | ma 27-11 | Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 3e<br>bijeenkomst. Docent: Drs. J.L.C. Boertjens.<br>Tijd: 19.30-21.30 uur   |
| wo 1-11  | Lezing door Ds. Ruud Bartlema over: "De<br>Chassidische Suites van de drukker<br>H.N.Werkman" (met dia's), Genootschap<br>Nederland Israël, afdeling Zwolle. Tijd: 19.30.<br>Toegang voor leden gratis.   | -----                 | di 28-11 | Vrij Leerhuis 4 - Genesis 1 als document van<br>levensbeschouwing, 2e bijeenkomst. Docent:<br>Dr. S.P. (Peter) van 't Riet. Tijd: 19.30-21.30<br>uur  |
| za 4-11  | Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)  | -----                 | wo 29-11 | Korte cursus 3 - Kabbala en kinderen van<br>vertrouwen, 2e bijeenkomst. Docent: Dr. M.<br>(Marcus) van Loopik. Tijd: 19.30-21.30 uur<br>* Mw. E. van Diggele uit Amsterdam over:<br>"Messiasbelijdende Joden: vlees noch vis",<br>Genootschap Nederland Israël, afdeling<br>Ommen. Plaats: Hervormd Centrum,<br>Julianastraat 8. Tijd: 19.30. Toegang gratis. |
| zo 5-11  | Samuel-Hirschlezing, Workshop Jiddische Lied,<br>Concert "Friling" in Zwolse synagoge (zie<br>elders in dit bulletin)<br>* Tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle.<br>Voormalig vrouwenbalkon van Zwolse<br>synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 13.30-<br>16.30 uur. Toegang: €2,50 | -----                 | za 2-12  | Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)   |
| wo 8-11  | Korte cursus 3 - Kabbala en kinderen van<br>vertrouwen, 1e bijeenkomst. Docent: Dr. M.<br>(Marcus) van Loopik. Tijd: 19.30-21.30 uur  | -----                 | zo 3-12  | Tentoonstelling Joods leven in en om Zwolle.<br>Voormalig vrouwenbalkon van Zwolse<br>synagoge, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 13.30-<br>16.30 uur. Toegang: €2,50  |
| za 11-11 | Sjabbat Wajera (Gen. 18:1-22:24)  | -----                 | ma 4-12  | Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 5e<br>bijeenkomst. Docent: Dr. E. van den Berg. Tijd:<br>19.30-21.30 uur   |
| ma 13-11 | Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 2e<br>bijeenkomst. Docent: Drs. J.L.C. Boertjens.  | -----                 | za 9-12  | Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)  |

-----		zo 31-12	Vastendag van 10 Tevet
ma 11-12	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 4e bijeenkomst. Docent: Drs. J.L.C. Boertjens. Tijd: 19.30-21.30 uur	za 6-1	Sjabbat Wajechi (Gen. 47:28-50:26)
za 16-12	Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (eerste dag) - Sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)	-----	
ma 18-12	Bijbels-Hebreeuws 1 (beginnerscursus), 6e bijeenkomst. Docent: Dr. E. van den Berg. Tijd: 19.30-21.30 uur	ma 8-1	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 5e bijeenkomst. Docent: Drs. J.L.C. Boertjens. Tijd: 19.30-21.30 uur
wo 20-12	Korte cursus 3 - Kabbala en kinderen van vertrouwen, 3e bijeenkomst. Docent: Dr. M. (Marcus) van Loopik. Tijd: 19.30-21.30 uur	di 9-1	Vrij Leerhuis 4 - Genesis 1 als document van levensbeschouwing, 3e bijeenkomst. Docent: Dr. S.P. (Peter) van 't Riet. Tijd: 19.30-21.30 uur
za 23-12	Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (achtste dag) - Sjabbat Mikeets (Gen. 41:1-44:17)	wo 10-1	Vrij Leerhuis 2 - Aspecten van de joodse bijbel, 1e bijeenkomst. Docent: dhr. W.P.M. (Wil) Wolters. Tijd: 19.30-21.30 uur
-----			* Mw. Mirjam Kan over: "De tocht door de woestijn van het volk Israël", Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle. Tijd: 19.30. Toegang gratis
za 30-12	Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)	za 13-1	Sjabbat Sjemot (Ex. 1:1-6:1)
-----			

## BIBLIOTHECARIA

Vanaf heden, oktober 2006, is de bibliotheek van de Stichting Judaica beter toegankelijk. De boeken zijn vanuit “de kast” verplaatst naar een wand van het cursuslokaal. Door deze opstelling is er een beter overzicht gekomen en kan er gemakkelijker gezocht en/of gesnuffeld worden. Op dit moment zijn er twee afzonderlijke collecties: a) Enkele kasten met voornamelijk boeken betreffende rabbijnse geschriften, Misjna, Talmoed en Midrasj, commentaren bij Tenach etc. Dit is een soort “vak-collectie”, geschreven in het Hebreeuws, Engels of Duits. Deze boeken zijn, helaas, nog niet uitleenbaar. b) Enkele kasten met titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaica, over het jodendom en aanverwante onderwerpen. Deze collectie is, als tevoren, wel uitleenbaar. Maak er gebruik van! Enige suggesties voor het komende cursusjaar:

### Vrij Leerhuis 1 - Jodendom voor beginners

= Epstein, I.	Geschiedenis van het Jodendom	az.isra 941
= Evers, Lou.	Jodendom voor beginners.	213
= Joodse stemmen in Nederland; afl.1.		213
= Joodse stemmen in Nederland; afl.2.		213
= Musaph-Andriessse, R.C.	Wat na de Tora kwam	213
= Rosenberg, Stuart.	Antwoord van een rabbijn	213
= Soetendorp, J.	Symboliek der Joodse religie.	213
= Zuidema, W.	Gods partner, ontmoeting met het Jodendom.	213

### Vrij Leerhuis 2 – Aspecten van de joodse bijbel

= Drijvers, Pius.	Op zoek naar de Alef.	226
= Elke morgen nieuw; inl. tot de Joodse gedachtenwereld		213
= Evers, R. e.a.	Lezen Joden en christenen dezelfde bijbel ?	226
= Magonet, Jonathan.	Hoe een rabbijn de bijbel leest.	226
= Zuidema, W.	De gein van het leren.	213

### Vrij Leerhuis 4 – Genesis 1 als document van levensbeschouwing

= Peli, Pinchas H.	De Tora vandaag.	226
= Riet, Peter van 't	Het begin van de schepping	213
= Tijn, Maartje van.	Het boek van goed én kwaad.	226.4
= Tijn, Maartje van.	Gekweld door het kwaad.	226.4
= Zoals er gezegd is over de Schepping.		223
= Zoals er gezegd is over het Paradijs.		223

### Korte cursus 3 – Kabbala en kinderen van vertrouwen

= Cooper, David A.	God is een werkwoord.	213.5
= Newman, Louis.	Uit de wereld der Joodse mystiek.	213.5
= Poncé, Charles.	Kabbalah: achtergrond en essentie	213.5

# DE ACHTSTE SAMUEL-HIRSCHLEZING

Op *zondag 5 november 2006* organiseren de Stichting Judaica Zwolle en het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle weer de jaarlijkse Samuel-Hirschlezing. Deze lezing in de Zwolse synagoge is genoemd naar de laatste opperrabbi van Overijssel, rabbijn Samuel Jehoeda Hirsch (overleden in 1941). Doelstelling van deze lezing, die voor de achtste keer gehouden wordt, is de plaats van het jodendom in de moderne wereld te belichten voor een publiek van joodse en niet-joodse belangstellenden. Dit jaar wordt deze lezing uitgesproken door mevr. Prof. Dr. R.G. (Rena) Fuks-Mansfeld te Amsterdam. Het onderwerp van de lezing is deze keer Rabbijn Samuel Hirsch zelf! De titel luidt: "Rabbijn Samuel Hirsch en het Nederlandse jodendom in zijn tijd met lijnen naar het heden". Na de lezing is er gelegenheid vragen te stellen en met mevrouw Fuks in gesprek te gaan.

Datum : zondag 5 november 2006  
Tijd : 11.00-12.30 uur (10.30 uur zaal open)  
Entreegeld : toegang: €7,- (te betalen aan de zaal), koffie gratis  
's Middags : tentoonstelling over *Joodse leven in en om Zwolle* op het voormalige vrouwenbalkon (13.30 uur) en workshop Jiddische Lied (zie hieronder).

## **WORKSHOP JIDDISCHE LIED EN CONCERT**

Eveneens op *zondag 5 november 2006* kunt u 's middags van 14.00-16.00 uur de workshop *Jiddische Lied* volgen in de synagoge. Het is een introductie in de wereld van het Jiddische lied. Tijdens de workshop worden taal, uitspraak van de taal, cultuur en achtergrond van verschillende liedjes belicht. Maar er wordt natuurlijk veel met elkaar gezongen! De Zwolse zangeres Lucette van den Berg zal de workshop leiden. Zij is geen onbekende op het gebied van de Jiddische muziek en taal. Zij geeft veel concerten met Jiddische liederen. In 2005 bracht zij haar eerste Jiddische CD "Zing shtil / Yiddish songs" uit. Hierop ontving zij veel lovende kritieken. Naast zangeres is Lucette van den Berg ook zangcoach.

Datum : zondag 5 november 2006  
Tijd : 14.00-16.00 uur  
Entreegeld : toegang: €10,- (te betalen aan de zaal)  
Deelnemers : het aantal deelnemers is beperkt tot 35 (vol is vol).

## **CONCERT "FRILING" – TRADITIONELE EN EIGENTIJDSE JIDDISCHE MUZIEK**

Op *zondagavond 5 november 2006* kunt u genieten van het concert "Friling" door Lucette van den Berg (zang) met begeleiding van Reinout Vrijhoef (gitaar). Lucette van den Berg is een veelzijdig zangeres met een uitzonderlijke warme en expressieve stem en een grote passie voor Jiddische muziek. Deze muziek brengt zij op een geheel eigen wijze, maar altijd met passie en respect voor de tekst. Nog maar een jaar geleden verraste Van den Berg met haar eerste solo-album en programma met Jiddische liederen. De kritieken waren het erover eens: 'Nederland heeft er een goede zangeres Jiddisch bij'. Met 'Friling' komt Lucette met een uitzonderlijk programma dat geheel gewijd is aan de in New York woonachtige Jiddische componiste Beyle Schaechter-Gottesman. Zij is één van de weinige, nog levende Jiddische componisten die traditie en moderne thema's met elkaar verweven. Ter voorbereiding op dit programma heeft Lucette enige tijd bij Schaechter-Gottesman in huis verbleven. Zij ontving van de componiste nieuwe, speciaal voor haar geselecteerde liedjes. Het repertoire bevat geheel eigentijdse thema's zoals het dagelijkse leven in New York en the Bronx, 11 september en de wijze waarop Amerika met haar 'helden' omgaat, maar ook traditionelere thema's over liefde en natuur en kinderliedjes. Vreugde, verdriet, verstillen en uitgelaten sferen zullen elkaar afwisselen.

Datum : zondag 5 november 2006  
Tijd : 20.00-21.30 uur  
Entreegeld : toegang: €15,- (te betalen aan de zaal)

## COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 7,00 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. Penningmeester Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (secretaris a.i.)
- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de voorzitter (038-4536647) of via ons e-mail adres [judaica@hetnet.nl](mailto:judaica@hetnet.nl). Actuele informatie over de Vrije Leerhuizen, Korte Cursussen en Cursussen Bijbels-Hebreeuws, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: [www.judaica-zwolle.nl](http://www.judaica-zwolle.nl). De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs bedraagt: €2,50 per persoon; voor kinderen €1,50.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de PKN Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn.

## VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 januari 2007. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december 2006 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle (zo mogelijk digitaal) of per e-mail zijn ontvangen op [judaica@hetnet.nl](mailto:judaica@hetnet.nl). o.v.v: 'kopij bulletin'.

## UIT HET BESTUUR

Op 1 oktober 2006 heeft Jan Veldhuijzen zijn functie als secretaris van de Stichting Judaica neergelegd. U las daarover in dit bulletin. We prijzen ons gelukkig dat we Dick Broeren bereid hebben gevonden het secretariaat tijdelijk op zich te nemen, tot we een definitieve kandidaat gevonden hebben.

Tot onze spijt gaan de cursussen Vrij Leerhuis 3 (Minder bekende personen in de Tora) en Korte Cursus 4 (De emancipatie van de joden) niet door wegens te geringe inschrijving.

## JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit Dick Broeren en Peter van 't Riet. Verspreiding: Gesinus en Astrid Kruithof.

## TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit de volgende personen: Riwkah Hamburger (voorzitter), Wil Cornelissen, Marco Groen, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Astrid Rodrigues Pereira, Michael Canter, Ingrid Petiet, Renate van Vuure-Redout, Peter Wolsleger.

## WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit de volgende personen: Lidy van Dam, Margriet Jansen, Dick Klasen, Dicky Koffeman, Bote Mikkers, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet, Jan Veldhuijzen, Peter Wolsleger, Wil Wolters.

## JOODSE HUMOR

De eigenaar van een sinaasappelplantage in Israël ontdekt een baardige jood, die tegen een van zijn sinaasappelbomen zit en sinaasappelen eet. Met strenge stem roept hij: "In de Tora staat: Gij zult niet stelen!". Antwoordt de jood: "Heerlijk is het in Israël: je zit tegen een boom, eet sinaasappelen en hoort ook nog spreken uit de Tora!"